

Nederlandse identiteit als basis voor burgerschap – een antropologische visie Dirck van Bekkum*

Der Mensch ist das Tier, das nach seiner Herkunft fragt... (Peter Sloterdijk)

1. Migratie als permanent verschijnsel

In januari 2003 verscheen van *Civis Mundi* een themanummer over inburgering. Daarin formuleren Couwenberg, Cliteur, Kalk, Entzinger, Pinto en Vis hun visie op en benadering van inburgering van nieuwkomers. In die bijdragen bleven enkele kernaspecten van inburgering onderbelicht. Dit betreft vooral inzichten uit historische en cultuurvergelijking. Inburgering vanuit een antropologische bril is een van de manieren waarop leden volwaardig lid van een samenleving worden. Het is een van de centrale thema's in de culturele antropologie. Naar invoegen van 'vreemden' en 'buitenstaanders' in een voor hen onbekende samenleving hebben antropologen veel onderzoek gedaan. Grofweg worden die processen door antropologen aangeduid als acculturatie, enculturatie en socialisatie. In dit artikel zullen antropologische uitgangspunten aan de orde komen. Aan de hand van voorbeelden van inburgering van jonge mannen in de Nederlandse cultuur worden actieve internalisering van een nationale identiteit voor alle Nederlanders, en moeilijkheden daarbij, benoemd.

Inburgering zou niet nodig zijn wanneer alle mensen dezelfde taal spraken en er dezelfde gewoontes op na hielden. Onder de mens als zoogdiersoort bestaat echter een enorme variatie. Die is evolutionair bepaald. Zonder het voortdurende ontstaan van biologisch-culturele diversiteit nemen aanpassingsmogelijkheden en daarmee de overlevingskansen van de mens als soort en van menselijke groepen af. De menselijke diversiteit is ontstaan over een zeer lange tijd, maar korter dan lang gedacht. Recent DNA onderzoek wijst op migratie van kleine groepen vanuit Afrika naar andere continenten 60.000 tot 100.000 jaar geleden.¹ De huidige menselijke diversiteit is ontstaan in grofweg 80.000 jaar en was alleen mogelijk door een voortdurende wisselwerking tussen genetische isolatie en genetische uitwisseling.² Opsplitsen, uitwisseling en vermenging tussen groepen vond altijd al plaats. Tienduizenden jaren zwierven mensen in groepen over de aardbol. In Europa verschenen omstreeks 40.000 jaar geleden de eerste groepen mensen. Veel van onze huidige menselijke (ver)houdingen, maat en regelmaat zijn gevormd in vele millennia. Wanneer we valide uitspraken over menselijk gedrag en multicultureel samenleven willen doen is een combinatie van historische en cultuurvergelijking een bruikbaar epistemologisch ijkpunt voor kennisproductie.³

Al sinds de dageraad der mensheid heeft er tussen menselijke groepen een proces plaatsgevonden van uitwisseling van personen, objecten, kennis en kunde. Dit proces wordt diffusie genoemd. Het is een antropologisch sleutelconcept dat in de eerste decennia van deze eeuw ontwikkeld is door de antropoloog Franz Boas en zijn collega's. Het verwijst naar beïnvloedingsprocessen tussen culturen, zoals die onder andere door migratie kunnen ontstaan. De mensheid zou er zonder migratie niet uit zien zoals ze nu doet. Migratie is een permanent verschijnsel en is te herleiden tot de nomadische levensvorm. Die is de laatste tweeduizend jaar sterk afgenomen ten gunste van de

¹ Brian Sykes, *The Seven Daughters Of Eve: The Science That Reveals Our Genetic Ancestry*, W.W. Norton, 2001. Teja Fiedler & Peter Sandmeijer, *Abenteuer Menschheit, wie unsere Vorfahren die Erde eroberten*, Stern Buch, C. Bertelsmann Hamburg, 2002. Spencer Wells, *Journey of Man, A Genetic Odyssey*, National Geographic, London, 2002.

² De laatste inzichten over de relatie cultuur-natuur (memen en genen) wijzen op een vooralsnog weinig begrepen vervlochtenheid tussen ons genenbestand en de manier waarop c.q. de omgeving waarin wij leven. Friezen zijn langer dan Limburgers maar gemiddeld zijn alle 'autochtone' Nederlanders langer geworden. Goede voeding wordt als verklaring gegeven. Dat is een sterke aanwijzing dat cultuur genen beïnvloedt.

³ In november 2003 nam de auteur deel aan een panel op het 'state of the art' lustrum congres van Nederlandse antropologen. Titel: *Epistemological Potentials in Anthropology: Delivering the cross-cultural comparative promise*. (www.ctt.nl)

sedentaire (vaste woonplaats-) vorm. Migratie bleef echter bestaan, bijvoorbeeld in het kader van oorlogsvoering en vervolging, expansionisme, kolonisatie en internationale handel. In de afgelopen eeuwen werden met regelmaat bepaalde bevolkingsgroepen vervolgd en uit hun natuurlijke omgeving verdreven zoals bijvoorbeeld de Joden en de Hugenoten. Zij moesten dan een heenkomen in andere landen zoeken. Ook 'gelukszoekers', kleine groepjes mensen die uit economische motieven hun heil in een nieuwe omgeving gaan beproeven, zijn van alle tijden. De mobiliteit van mensen en het transport van informatie hebben sinds het begin van de 20^e eeuw een grote vlucht genomen. Er lijkt nu een periode aangebroken te zijn waarin de migratie een ongekeerde omvang bereikt. De uitwisseling tussen de verschillende culturen verloopt dan ook in een zeer hoog tempo. Zo snel zelfs, dat er momenteel in veel delen van de wereld reacties ontstaan tegen te grote en te snelle veranderingen in zekerheden en vanzelfsprekendheden.

2. Inburgering als wederkerig proces

Zo ook in Nederland. In 1945 waren er 10 miljoen Nederlanders, nu bijna 16 miljoen. Daarvan zijn er ongeveer 1,5 miljoen Nederlanders met een migratie achtergrond. In de grote steden wonen, werken en leven meer dan 100 etniciteiten en nationaliteiten naast elkaar. Deze mensen hebben echter veelal niet méér met elkaar te maken dan toevallige passanten bij een bushalte. Als het niet hoeft, zoekt men geen contact met elkaar. Als eindstation stellen sommigen zich een multiculturele samenleving voor: een samenleving waarin mensen met verschillende etnische en culturele achtergronden met elkaar interacteren. De meest slijtvaste drempels die dit tegenhouden zijn opgebouwd uit bestaande machtsstructuren, angst voor het vreemde, superioriteitsgevoelens, vooroordelen en discriminatie. Het feit dat het zelfbeeld, en daarmee het houvast in een turbulente wereld, verbonden is met cultureel bepaalde opvattingen over 'goed, beter, best' is de oorzaak van angst voor en weerstand tegen andere normen en waarden. Het is een universeel menselijke eigenschap om de eigen cultuur als de maat der dingen te zien. Dit verschijnsel wordt in de antropologie 'etnocentrisme' genoemd. Werkelijke interactie tussen mensen met verschillende culturele achtergronden vereist een bereidheid om de eigen rotsvaste overtuigingen te relativiseren. In een waarlijk multiculturele samenleving zijn de drempels bij alle wezenlijke voorzieningen geslecht en zijn deze toegankelijk geworden voor alle bevolkingsgroepen, ongeacht hun etnische achtergrond. Migratie brengt met zich mee dat de samenleving in haar geheel maar vooral ook de migranten, die uit een sociaal-economisch en cultureel vaak zeer verschillend deel van de wereld komen, in een ingrijpende overgangssituatie verkeren.⁴

De aanleiding om dit essay te schrijven ligt in het openingsartikel van Couwenberg in het themanummer over inburgering van *Civis Mundi* januari 2003. Zijn doorwrochte visie heeft specifieke (historische) componenten die prima aansluiten bij een antropologische blik. In zijn bijdrage sluit hij aan bij Scheffer die in 1996 betoogde dat 'inburgering van migranten de inburgering van Nederlandse ingezetenen vooronderstelt'. Ook vindt Couwenberg herkenning bij de Iranese jurist Elian die meent dat integratiebeleid niet alleen op allochtone maar ook op autochtone Nederlanders gericht moet zijn. Zelf haalde ik in 1998⁵ de socioloog Kees Schuyt aan die in 1997 betoogde 'dat een geslaagde integratie, vanuit een situatie van marginaliteit, soms het beste verloopt via bewust gewilde segregatie van bepaalde duur, het herontdekken en bewust erkennen van de eigen *cultural roots*'.⁶ In de zijlijn van de Europese top in mei 1997 vond een subtop over sociale integratie van minderheden en vluchtelingen plaats. In het rapport van deze subtop staat:

'Culturele achtergrond is altijd gekoppeld aan migranten. Maar zij zijn niet de enigen met een specifieke culturele achtergrond. Een verkenning van de meerderheidscultuur door leden van de

⁴ De laatste twee paragrafen zijn overgenomen uit van Bekkum e.a. 1996 (zie noot 9)

⁵ Dirk van Bekkum, *Wederkerig beleid voor achterstandsgroepen: de Roma (Zigeuners) in Nieuwegein deel II*, in: Sociaal Bestek, 6, 1998.

⁶ Kees Schuyt, *De multistruktuurle samenleving*, Justitiële Verkenningen, 6, 1997.

meerderheid zelf is essentieel in een democratische multiculturele samenleving omdat die te makkelijk als vanzelfsprekend wordt ervaren.⁷

Levende en geïnternaliseerde kennis van onze nationale cultuur is wat we nodig hebben. Effectiviteit van inburgering verbetert wanneer in politiek, onderzoek, beleid en uitvoering inburgering consequent aangepakt wordt als een wederkerig proces. Dat is wat ook het antropologische kennisarsenaal aangeeft.⁸ Inburgering is tweerichtingsverkeer. Een historisch-culturele vergelijking levert een bijzondere inzichten op. Maar eerst: Hoe kunnen we de positie van migranten en vluchtelingen in dat tweerichtingsverkeer bij inburgering omschrijven?

3. Inburgering van oude (autochtone) en nieuwe (migranten) minderheden

3.1 Specifieke kwetsbaarheid en marginalisering

In een hoofdstuk voor een handboek transculturele psychiatrie beschreef ik met drie andere antropologen de gevolgen van migratie als een specifieke 'liminele' kwetsbaarheid. Die kwetsbaarheid is het gevolg van een relatief korte periode van diep ingrijpende veranderingen in iemands leven of in het familieleven. Migratie is vergelijkbaar met wat wij zelf ervaren wanneer, bij ons autochtone Nederlanders, in één jaar in de familie een verhuizing, een geboorte en sterfgeval samenvallen. Migraties lijken daarmee op 'levensfaseovergangen' (geboorte, huwelijk, overlijden) waarvoor veel culturen steunstructuren hebben bedacht: *rites de passage*. Bij migratie is altijd sprake van een, niet zelden tegenstrijdige, mengelmoes van verlies en verrijking. Het hulpverleningskader in juistgenoemd hoofdstuk maakt gebruik van de kernelementen van *rites de passage*. Wanneer psychiatrische hulpverleners die specifieke kwetsbaarheid herkennen kunnen zij die vertalen naar hun gangbare kaders en expertise.⁹ De meeste migrantenfamilies sluiten die kwetsbare periode na enkele jaren af met de capaciteit om hun loyaliteiten in balans te brengen en effectief tussen culturele referentiekaders te schakelen. Dan is in politieke termen de inburgering geslaagd. Een klein deel van de migranten redt het niet de onzeker makende transitie zonder kleerscheuren door te komen. Deze migranten blijven hangen tussen twee werelden. Zij raken psychisch uit balans en zoeken eerst hulp in eigen kring. Als zij al professionele hulp zoeken worden zij lang niet altijd adequaat geholpen.¹⁰ Deze visie op de bijzondere inspanningen van migranten op inburgering en integratie werpt nieuw licht op het gebrekkige tweerichtingsverkeer tussen Nederlanders zonder en met migratieachtergrond. Vooral van migranten wordt verwacht dat zij de nodige inspanning leveren. Politiek, overheden en media benadrukken zelden welke inspanning autochtone Nederlanders dienen te leveren om tot een leefbare samenleving te komen.

De parallellen tussen inburgering van migranten en nationale (autochtone) minderheden verbreden en verdiepen onze antropologische blik. Couwenberg schrijft al 30 jaar over burgerschap en inburgering en gaat daarbij consequent uit van tweerichtingsverkeer. In een artikel uit 1998 in dit blad maakte hij een fundamentele methodische stap. Hij bracht de 'inburgering' van autochtone 'oude' minderheden (Friezen, Basken, Schotten) in verband die van 'nieuwe' (migrant) minderheden. Hij schrijft: 'Autochtone nationale minderheden voelen zich door de overheersende cultuur bedreigd in hun etnisch-culturele identiteit en streven ofwel naar afscheiding en vorming van een eigen staat of naar adequate constitutioneel verankerde minderhedenbescherming, o.a. in de

⁷ *Social Integration: Creating Opportunities for All*, Final Conference Report, Ministerie VWS, p. 10, 1997.

⁸ R. Redfield, R. Linton, & M.J. Herskovitsch, *Memorandum for the Study of Acculturation*, *American Anthropologist*, vol. 38, 1936, pp. 149-152.

⁹ Dirck van Bekkum, Marcel v.d. Ende, Suzanne Heezen, Arjaan Hijmans van den Bergh, *Migratie als Transitie: Liminele kwetsbaarheid van migranten en implicaties voor de hulpverlening*, in: *Handboek Transculturele Psychiatrie en Psychotherapie*, J. de Jong en M. v. d. Berg, (red.) 1996.

¹⁰ Jantine Menting, *De andere stem, Interculturalisatie van de GGZ vanuit het perspectief van migranten en vluchtelingen*, onderzoek uitgevoerd door TPO & IGGZ in opdracht van GGZ Nederland, Utrecht, 2003.

vorm van een ruime mate van territoriale, culturele en politieke autonomie.¹¹ Oude en nieuwe diversiteit lijken op elkaar. Er is een bepaalde balans tussen behoud van oorspronkelijk cultureel erfgoed en het kunnen verinnerlijken van de dominante cultuur. Dat is wat Schuyt zonet hierboven ook al beweerde in 1995. Het in oktober afgeronde parlementair onderzoek naar effectiviteit van het integratiebeleid rept niet van dit verband. Terwijl het wel eens de sleutel tot succesvolle integratie zou kunnen zijn

De politiek en de media mijden dit verband tussen inburgering van oude (nationale) en nieuwe (migranten) minderheden. Maar in mijn onderzoek onder dienstplichtige militairen drong zich deze verborgen werkelijkheid onverbidlijk op.¹² De groepen soldaten die ik begeleidde kwamen uit heel Nederland en uit allerlei maatschappelijke groepen. Etnische marginalisering, zo ontdekte ik, was een kenmerkende, voor henzelf grotendeels verborgen, dynamiek onder deze jonge mannen.

Marginalisering ziet de socioloog Kees Schuyt als een proces dat de persoon of groep in kwestie niet zelf kiest. De machtbalans is sterk in het voordeel van de gevestigden, in dit geval de nationale Nederlandse cultuur. Leden van die (dominante) groep hebben relatief veel speelruimte om negatieve (of positieve) beelden over de afhankelijke groep van nieuwkomers uit te strooien. '...De invloed van structurele marginalisering op de culturele identiteit is vaak enorm: het respect dat men ontvangt van anderen vermindert of verdwijnt geheel; het zelfrespect vermindert evenredig of verdwijnt eveneens geheel. Jongeren die gemarginaliseerd opgroeien, raken door gebrek aan identiteit en zelfrespect, stuurloos. Zoals integratie wenselijk is, zo is marginalisering, vooral vanwege de gevolgen, onwenselijk...'¹³ Zijn conclusie uit een analyse van signalen van jongeren is als volgt:

'De mogelijkheden om heel bewust om te gaan met identiteitsproblemen en -spanningen en het aannemen van een dubbele identiteit (lid van de Nederlandse samenleving en tevens lid van de eigen immigrantencultuur) moeten hierbij worden aangemoedigd en juist niet worden afgeremd.'¹⁴

Hier past een toevoeging. Voor alle Nederlanders is een meervoudige identiteit al gemeengoed. Vraag protestante Limburgers of katholieke Groningers, een communistische Amsterdammer naar hun loyaliteiten. Dan tekenen zich bijna altijd meervoudige loyaliteiten af waarbij de context bepaalt of Nederlandse nationale loyaliteit voorop staat. Autochtone én allochtone jongeren in grote steden, bijvoorbeeld in de *Rap* en *Hip Hop* groepen, doen dat op dezelfde manier. Zij ontwikkelen geen dubbele maar **meervoudige identiteiten**. Onder jongeren is allang sprake van tweerichtingsverkeer en wisselwerking tussen oude en nieuwe diversiteit.

3.2 Dominante en subculturen

Jonge mannen uit regionale groepen (Limburg, Twente enzovoorts) en migranten groepen bleken in mijn arbeidstherapeutische sessies eerder en vaker affiniteit met elkaar te ontwikkelen dan met jongens uit de Randstad. Toen ik daar meer over wilde weten vroeg ik hen iets te vertellen over hun regionale en etnische eigenheid. Wanneer de sfeer veilig was vertelden de Friese, de Surinaamse, de Hindoestaanse, de Limburgse en de Indische jongens iets over hun manier van paardenfokken, van feestvieren, van gastvrijheid, van samen koken en eten enzovoorts. Maar de meeste jongens uit Rotterdam, Gouda of Amsterdam wilden of konden dat niet. Zij reageerden met opmerkingen als: 'Wij hebben dat stomme gedoe niet nodig' of 'Dat kinderlijke gepraat'. Wanneer ik meer aandrang werden zij geïrriteerder en zelfs agressief. Mijn observaties besprak ik met mensen met veel

¹¹ S.W. Couwenberg, *Wij zijn anders! Identiteitsstrijd als constante in beschavingsproces*, Civis Mundi, 37, oktober 1998, pp. 163-171.

¹² Van 1983 tot 1993 begeleidde de auteur honderden dienstplichtigen op de afdeling psychiatrie van het Militair Hospitaal te Utrecht. Zij waren om uiteenlopende redenen vastgelopen in de dagelijkse praktijken van het leger.

¹³ Schuyt, C.J.M. *Kwetsbare Jongeren en hun Toekomst, Beleidsadvies gebaseerd op literatuurverkenning*, VWS, Rijswijk, 1995, pp. 42/43

¹⁴ *ibid.* p. 34.

ervaring met het begeleiden van dienstplichtigen. Zij bevestigden ‘het elkaar opzoeken van plattelands- en migrantenjongens’. Uiteindelijk heb ik dit frequente gedrag geduid als een manifestatie van de relatie dominante versus regionale minderheidsgroepen. Leden van de dominante cultuur lijken de volgende (collectief onbewuste) redenering te hebben: ‘Wij zijn hier altijd geweest en jullie vanuit de provincie en immigranten moeten praten, je gedragen zoals wij doen’. Deze ‘eenrichtingsdialoog’ is al oud en wortelt in de nog steeds vigerende controverse tussen stad en platteland, beschaafd en onbeschaafd, tussen stedelingen en boeren en ook tussen nationaliteit en etniciteit. Wanneer je behoort tot de dominante meerderheid geeft dat een vanzelfsprekend gevoel van veiligheid en soms een vanzelfsprekend gevoel van superioriteit. De maat waaraan wordt gemeten is wat de dominante cultuur normaal vindt. Indien het dominante gevoel onder druk komt te staan, bijvoorbeeld als ‘regionalen’ of migranten die vanzelfsprekendheid ter discussie stellen, ontstaan gevoelens van onbehagen. Jonge mannen uit de dominante groep raakten niet voor niets geïrriteerd toen ze gevraagd werden naar hun cultuur. Zij zijn wat zij zijn (lid van een dominante groep) en hoeven dat niet te verantwoorden. Hier werd de kern van de relatie nationaliteit - (regionale - migranten) etniciteit en van dominantie - afhankelijkheid geraakt.¹⁵ Couwenberg schreef begin 2003 in Neerlandia: ‘..hardnekkig blijft men in dit land doen alsof Nederland pas met de komst van etnisch minderheden een multiculturele samenleving geworden is. Maar Nederland is dat van stonde af geweest...’¹⁶

De ‘etnische’ en regionale jongeren vonden elkaar in hun (negatieve) afhankelijkheid (het gedomineerd worden) door jongeren die zich identificeren met de dominante cultuur.

Op basis van het bovenstaande past een gewogen poging tot definiëring van **etniciteit**. Het is de manier waarop mensen zich in groepen onderscheiden. Vanuit de antropologie werd dit heel lang **cultuur** genoemd. Friezen en Limburgers zijn net zo etnisch ten opzichte van Randstedelingen als Rotterdammers ten opzichte van Amsterdammers **óf** als Marokkanen en Turken ten opzichte van Nederlanders. Etniciteit is een beleving en krijgt pas echt kleur of betekenis wanneer beleefd in een vreemde, vijandige, dominante en/of meerderheidsomgeving. Je voelt je vaak pas Nederlander tijdens de bezetting door Duitsers, op vakantie in Spanje of in een gezelschap van overwegend allochtonen. Etniciteit heeft te maken met de *"need to belong"*: een universeel menselijke neiging ergens bij te horen, zoals antropologen dat hebben ontdekt. Iets wat we daar meestal niet of moeilijk mee in verband brengen, en zelfs als een paradox zien, is de *"need to be different"*.¹⁷ Om als persoon en als groep je identiteit te bewaren weegt iedereen voortdurend af hoe erbij te horen en tegelijkertijd anders te zijn. In dit concept zijn evolutionaire premissen van genetische isolatie en productie van diversiteit vervat. Deze kern van menselijk identiteitshandelen werkte ik antropologisch uit in aansluiting op het werk van Norbert Elias, Claude Levi-Strauss, Edward T. Hall en Frederik Barth¹⁸ Een groot deel van deze ‘balancerende’ inspanningen zijn zó vanzelfsprekend dat zij onbewust zijn en buiten onze dagelijkse waarneming vallen. Cultuur en etniciteit bevinden zich in de ‘verborgen dimensie’.¹⁹ Verderop laat ik zien dat deze duiding van etniciteit goed aansluit bij de dynamiek van ethnocentrisme, discriminatie en racisme.

4. Volwassen worden als inburgering

¹⁵ Dirck van Bekkum, *Adolescence and Ethnicity: An Interdisciplinary Model in Occupational Therapy and Vocational training*. International Journal of Adolescence and Youth, 4, p. 253-69, 1994.

¹⁶ S.W. Couwenberg, *Nederlandse Identiteit als politieke realiteit*, Neerlandia, vol 107, nr. 1, 2003.

¹⁷ Dirck van Bekkum, *To Belong and To Be Different: Balancing National and Ethnic Loyalties in Male Adolescents*, in : Dominant Culture as a Foreign Culture: Dominant Groups in the Eyes of Minorities, J. Mucha (ed.) East European Monographs, Columbia University Press, 1999.

¹⁸ C. Levi-Strauss, *Totemism*, 1969; N. Elias, *The Civilizational Process* 1988; E. T. Hall, *The Hidden Dimension*, 1979; F. Barth *ibid.*

¹⁹ zie E. T. Hall, *The Hidden Dimension*, Double Day Books, New York, 1979.

Weerstandens tijdens inburgeren van nationale minderheden in Nederland gedurende de afgelopen twee eeuwen lijken op de weerstanden bij het inburgeren van ex-koloniale en arbeidsmigranten. Een stevig gehandhaafde leerplicht in de vorm van onderwijs in ABN vormde de ruggegraat om de regio's te 'nationaliseren'. Het duurde enkele generaties voordat iedere familie dat als vanzelfsprekend accepteerde. Laten we eens vanuit die achtergrond de inburgering van nieuwe generaties Nederlanders bekijken. Elk jaar bereikt in Nederland een generatie jongeren de leeftijd van 19 jaar. Ze zijn wettelijk volwassen en worden daarmee lid van onze nationale cultuur. Dat betekent niet dat zij hun stedelijke, religieuze, etnische, regionale en politieke loyaliteiten loslaten. Integendeel, in veel contexten wordt die bewuster en sterker. Een weinig expliciete nationale identiteit zorgt voor meer onzekerheid onder jongeren. Zeker in de heksenketel van culturele diversiteit waarin zij leven. In een artikel uit 2002 bepleit ik veel meer ceremonieel publiek vertoon bij de inburgering van multiculturele groepen jonge mannen en vrouwen.²⁰

Elk jaar stromen in Nederland bijna 100.000 jongens (en 100.000 meisjes) de wereld van volwassenen binnen. Anno 2004 is een dergelijk cohort religieus, regionaal, relatie stad-platteland, qua klasse en qua etniciteit meer divers dan ooit in onze nationale geschiedenis. Jongeren zijn geen nieuwkomers vanuit migratie maar nieuwkomers vanuit de kinderwereld. Het insluizen van nieuwe generaties burgers is voor elke familie, elke gemeenschap en samenleving een inspannende, soms hachelijke, en telkens terugkerende onderneming. De effectiviteit van dit inburgeren van jongeren kan verbeterd worden door de inspanningen van ouders en overheden naast elkaar te leggen. Dan blijkt dat verschillen in belangen bij ouders en overheden een nieuw licht werpen op jeugdbeleid en burgerschap.²¹ Inburgering vraagt voor jongens om een andere visie, beleid en aanpak dan voor meisjes. Op de eerste plaats door hun biologische, fysiologische en hormonale verschillen. Jongens ondergaan tussen hun 11^e en 14^e jaar een toename van 800% testosteron en dat blijft zo tot midden 40. Groei van hun lichaam en hersenen, hun cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling verlopen trager en vertonen meer fluctuaties dan bij meisjes zo schrijft de psychologe Martine Delfos.²² Op de tweede plaats verschilt het beeld hoe een jongen tot man en meisje tot vrouw wordt per cultuur, samenleving, religieuze, regionale, politieke en migrantengroep. Zonder heldere begrenzing in deze periode kunnen zij gemakkelijk 'ongeleide projectielen' worden. Een gemeenschap die te weinig (interculturele) visie heeft en onvoldoende inspanningen levert om deze 'ongetemde' energieën bij jongens te kanaliseren tot een passend 'format' van mannelijkheden vraagt om moeilijkheden. Waarschijnlijk is dit in Nederland aan de hand.

De toch historische rekbare mal van de nationale cultuur voor burgerschap barst, door een almaar meer divers wordend Nederland, uit zijn voegen. Regionale verschillen en culturele eigenheid worden tot op zekere hoogte getolereerd. Friezen, en steeds meer regionale groepen, mogen hun eigen dialect tot tweede taal maken. Maar de overheid en ook wij burgers verwachten van alle inwoners van Nederland dat zij een acceptabel niveau van ABN spreken, verstaan, lezen en schrijven. Het is de basis voor goed burgerschap.

Methodisch gezien ligt de overlap tussen inburgering van jongeren en migranten in processen van acculturatie, enculturatie en socialisatie. Mijn onderzoek in de jaren tachtig en negentig naar mannelijke volwassenwording, en de daaruit ontstane publicaties, richtten zich per definitie op die overlap. Omdat de onderzochte groepen jonge mannen multicultureel waren en omdat zij uit multiculturele contexten kwamen. In die publicaties schets ik een antropologisch (cultuurvergelijkend) perspectief op inburgering.

Etnocentrisme (collectieve eenkennigheid) is een groot struikelblok bij inburgering. Etnocentrisme is de universeel menselijke neiging om eigen manieren van doen en denken tot

²⁰ Dirck van Bekkum, *Gevraagd: Transitierituelen voor inburgering van jonge mannen*: Kwalon tijdschrift voor kwalitatief onderzoek, vol 7, nr 2, september 2002.

²¹ Dirck van Bekkum & met Tonny Filedt Kok-Weimar, *Onderweg naar vraaggestuurd zorg, jeugdgezondheidszorg als schakel tussen jeugdbeleid en jeugdzorg*, Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid, nr. 6, juni/juli, 2000.

²² M. Delfos, *Kinderen en gedragsproblemen, angst, agressie, depressie en ADHD: een biopsychologisch model met richtlijnen voor diagnostiek en behandeling*, Swets & Zeitlinger, Lisse, 2000.

maatstaf te nemen bij het beoordelen van niet-cultuurgenoten. Om politieke, bestuurlijke en beleidsmatige invloed uit te oefenen in een multiculturele samenleving is kennis en ervaring vereist met betrekking tot de *ins and outs* van ethnocentrisme. In al onze op inburgering gerichte inspanningen vormt verzet tegen opgeven van delen van eigen culturele erfgoed een doorslaggevende succes- en/of faalfactor. Dat is niet toevallig. Evolutionair gezien is ethnocentrisme onmisbaar om genetische isolatie te bevorderen. Op peil houden van individuele en collectieve identiteit is niet goed mogelijk zonder ethnocentrisch te zijn.

5. Expliciteren en afbakenen van Nederlandse identiteit

5.1 Zwakke identiteit

Onze nationale cultuur als collectieve identiteit staat sterk ter discussie. Dat komt door het historisch gezien hoge tempo van eigen bevolkingsgroei (10-16 miljoen) en van (ex-koloniale en arbeids-) immigratie van de laatste 50 jaar. Het tempo van bevolkingstoename en immigratie is ongekend hoog en dwingt ons na te denken over wie wij zijn. Wat we belangrijk vinden om te behouden en wat mag verdwijnen. In mijn trainingen aan professionals in (geestelijke) gezondheidszorg, in onderwijs en bij justitie krijg ik van autochtone medewerkers steeds vaker te horen: Waar trekken wij de grens? Wat vinden wij nog belangrijk?

In 1999 verscheen van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling een rapport met de titel 'Nationale identiteit in Nederland'. In die rapportage zegt de Raad: '...processen van internationalisering beïnvloeden de gevoelens van nationale identiteit en zij zouden kunnen bijdragen aan een verlies aan eigenheid onder de inwoners van Nederland. De Raad constateert dat nationale identiteit een moeilijk grijpbaar en complex begrip is. Hij vat nationale identiteit op als het besef deel uit te maken van een volk of nationale samenleving, van een gemeenschap met specifieke kenmerken. Dat besef is zo sterk dat het leidt tot identificatie met die gemeenschap. De kenmerken van die gemeenschap zelf zijn naar de mening van de Raad van ondergeschikt belang, mede omdat zij in de loop der tijd veranderen: nationale identiteit is een dynamisch begrip. De Raad meent dat nationale identiteit niet negatief beoordeeld moet worden. Zij draagt bij aan gevoelens van erbij te horen en aan actief burgerschap. Daarbij tekent de Raad evenwel aan dat nationale identiteit niet mag leiden tot extreem nationalisme; noch dat deze het exclusieve bezit mag zijn van de autochtone ingezetenen van Nederland...'²³

Aanzetten tot bewustwording van een eigen nationale identiteit zijn de laatste jaren legio. Collectieve zelfschetsen ingebed in een gefundeerd historisch en antropologisch kader zijn echter schaars.²⁴ Zeer opvallend is dat collectieve identiteit en collectieve waarden en normen nauwelijks benaderd worden als deel van ons nationale erfgoed en nationale cultuur. Antropologisch gezien zijn individuele identiteit, zelfbeeld, waarden en normen een directe afspiegeling van collectieve geschiedenis en gezamenlijke zelfbeelden. Cultuur is een vloeiend, toch samenhangend geheel.

De antropoloog van Binsbergen gaf in 1999 zijn oratie de titel mee '**Culturen bestaan niet**'.²⁵ Met die uitspraak zet hij ons op een ander been en bedoelt daarmee dat homogene culturen en samenlevingen nooit hebben bestaan. Arie de Ruiter, cultureel antropoloog, sluit in 2000 in zijn oratie aan bij Van Binsbergen en vat cultuur op '... als een voertuig, een instrument om diversiteit

²³ RMO, *Nationale identiteit in Nederland*, rapport Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, SDU, Den Haag, 1999. RMO & PBN, *Het belang van ambities*, Verslag conferentie nationale identiteit in Nederland, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling en Platform Beeldvorming Nederland, Den Haag, 2000.

²⁴ Een uitzondering wil ik noemen en dat is het boekje van Herman Vuistje & Jos van de Lans, *Typisch Nederlands* (1999) waarin alfabetisch in korte leuke stukjes vele kenmerken van onze nationale cultuur zijn gebundeld.

²⁵ Van Binsbergen, W.M.J., 1999, '*Culturen bestaan niet*': *Het onderzoek van interculturaliteit als een openbreken van vanzelfsprekendheden, rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'grondslagen van interculturele filosofie'*, Faculteit der Wijsbegeerte Erasmus Universiteit Rotterdam, 1999.

(in belangen, in opvattingen, en wat dies meer zij) te organiseren. In deze coördinatie-visie gaat het niet om gemeenschappelijkheid maar om verenigbaarheid van opvattingen en praktijken. Die coördinatie komt tot stand via concrete interacties....²⁶

In beide oraties komen openstellen voor en weerstanden tegen bewust worden en internaliseren van nieuwe 'etnische' referentiekaders weinig aan de orde. Het is daar waar ik in mijn werk als hulpverlener en procesbegeleider van jonge mannen en hun begeleiders wel voortdurend mee te maken heb. In concrete interacties maak ik hen bewuster van en trotser op hun eigen referentiekader(s) en uiterlijk waardoor zij gemakkelijker nieuwe, vreemde elementen toelaten. Er is niets nieuws onder de zon. Alle Nederlanders hadden en hebben meervoudige 'etnische' loyaliteiten waarmee we onze persoonlijke en familiale identiteiten opbouwen en onderhouden. Het gaat erom of wij Nederlanders een nationale gezamenlijkheid samen willen beleven en uitdragen. Wat hebben wij daarvoor over? Omzetten van gevoelens van onveiligheid in het expliciteren wat wij als Nederlanders belangrijk vinden om te verdedigen levert angstreductie op. Zeg minder wat je niet wilt en meer wat je wel wilt. Bij de meeste politici, bestuurders en opinieliders zie ik weinig initiatief en durf. Wie zegt als publiek figuur in Nederland: 'Ik ben trots om Nederlander te zijn omdat

En als het al gebeurt wordt er wat lachwekkend op gereageerd. Toch is dat wat de grootste gemene deler is bij mensen uit alle culturen. Culturele identiteit begint met trots op wat je bent als groep, als gemeenschap. Dat geeft en versterkt optimaal identiteit. Wanneer dat niet tégen andere groepen is gericht is dat een waardevolle menselijke stimulans voor sociale cohesie en welzijn.

Jongeren en vooral jongens in multi-etnische contexten zijn prachtige voorbeelden van hoe meervoudige identiteiten ontstaan. Mogelijk maakt het impliciete karakter van Nederlandse trots (naast marginalisering en discriminatie) Marokkaanse, Antilliaanse, Surinaamse, Turkse jongeren onzeker. Jongens willen rivaliseren door hun testosteron. Ook met jongeren uit andere groepen. Niet alleen omdat het lekker voelt en een kick geeft. Maar ook omdat zij via dat rivaliseren hun meervoudige loyaliteiten oefenen en uitkristalliseren tot een volwassen identiteit.²⁷ Als autochtone jongeren laten zien waarop zij als Nederlander trots zijn kunnen migranten jongeren zich daaraan spiegelen en daarmee een eigen Nederlandse loyaliteit verwerven. Weinig trots zijn op onze eigen Nederlandse cultuur komt zover ik heb kunnen nagaan voort uit een vreemde mengeling van:

- a) Onderwaterboeren: Het poldermodel is geworteld in waterschappen. Met zo weinig mogelijk woorden en werk maximale veiligheid en bescherming tegen het water bieden. Gehechtheid aan grond maakte autonoom en eenkennig.
- b) Vissers: Visserij is een oude en sterk traditionele professie in de Nederlanden. Het zijn net zoals de boeren ambachtelijk trotse families die hun eigenheid en autonomie (beleeft als vrijheid) tot het uiterste zullen verdedigen. Dat kan strijdig zijn met nationale belangen.
- c) Dominees: Calvinistisch primaat in burgerschap. Geloof is iets persoonlijks en de staat is ondergeschikt aan het koninkrijk Gods. Niet gelovigen verdienen gered te worden.
- d) Kooplieden: Zaken zijn zaken. Als je chauvinistisch bent en nationaal lange tenen hebt ben je weinig flexibel om internationaal met alle partijen zaken te doen. Neutraliteit en grijsheid zijn belangrijk.
- e) Iedereen in waarde laten: Verzuiling en milde nationalisering van regio's hebben een patroon van leven en laten leven veroorzaakt. We zijn erg op onszelf en lijken geen anderen nodig te hebben om ons leven te leven en te weten wie wij (nationaal) zijn.
- f) Nederland is in Europa, op de Tweede Wereldoorlog na, eeuwenlang een eiland van rust, relatieve welvaart en veiligheid geweest. Bedreiging maakt zelfbewust en trots. Afwezigheid van dreiging heeft een achterkant. Blijvende expliciete collectieve Nederlandse emoties zijn schaars.

²⁶ Arie de Ruiter, *De multiculturele arena*, oratie, Katholieke Universiteit Brabant, . Tilburg, 2001.

²⁷ Dirck van Bekkum, *Balanceren tussen loyaliteiten*, Tijdschrift voor Leerling begeleiding, , 22, 4 ,1999.

Dit is een zeer bijzondere, maar vreemde mix om daarop een breed gedragen nationale identiteit te baseren. Een bijkomend, niet onbelangrijk, probleem is dat identiteit zich niet op laat leggen. Zeker collectief niet. Hoe krijgen we zoveel mogelijk Nederlanders zo ver trots te zijn op iets gezamenlijks? De serie historische studies 'Nederlandse geschiedenis in Europese Context' is een prachtig document maar vindt nog onvoldoende weerklank in de bevolking.

5.2 Ongezonde zelfbeelden en gezonde eigenheid bij inburgering

De weinig uitgekristalliseerde Nederlandse identiteit was lang onze kracht. Daardoor is bijvoorbeeld de 'nationalisering' van regionale minderheden veel milder is verlopen dan bij de meeste van de andere Europese landen.²⁸ Samen met onze gewogenheid en neutraliteit geeft het ons in Europa extra speelruimte en aanzien. En daardoor konden wij in een halve eeuw 1,5 miljoen vreemdelingen opnemen. Die explosie van culturele diversiteit maakt onze zwakke collectieve identiteit manifest en daarmee kwetsbaar. We kunnen moeilijk duidelijk maken wie wij zijn en wat we van al die nieuwkomers verwachten. Inburgering als bron van grote zorg en als overheidstaak is van recente datum. Zonder bewustwording en actieve betrokkenheid van autochtone burgers heeft die inburgering echter weinig effect. Hoe zien nationale identiteiten in Europa eruit? De geschiedenis van Europa is bezaaid met ongezonde collectieve zelfbeelden zoals: bezitters van het Ware Geloof, *das dritte Reich*, *Ruling the Waves* en *Grandeur de France*. Die zelfbeelden hebben grote en destructieve gevolgen gehad voor (buur)landen binnen en buiten Europa. Roepen hoe goed je bent als volk ten opzichte van andere ligt Nederlanders niet. In opsteken van moraliserende vingertjes zijn we wel sterk. En in collectieve moraliteit liggen de kernwaarden van een cultuur besloten. Achter het vingertje gaat een overtuigd zijn van 'hoe dingen horen' schuil. Impliciete nationale identiteit heeft zowel een sterke als zwakke kant. Wij Nederlanders hoeven niet jaloers te zijn op de nationale identiteiten van grotere Europese landen zoals Duitsland, Spanje, Frankrijk en Groot-Brittannië. Die zijn nog altijd gebaseerd op vermeende superioriteit en weinig op werkelijk historisch geworteld erfgoed. Nederland heeft een minder bindende (ongezonde) nationale identiteit maar wel (gezondere) pragmatischer en realistischer zelfbeelden.

5.3 Collectieve eenkennigheid

Ethnocentrisme is een vooralsnog onuitroeibare menselijke neiging om onszelf als familie/groep als maatgevend te zien t.o.v. wat andere families/groepen doen. Zonder ethnocentrisme kunnen we als mensen niet goed samenleven. Maar in een aantal gevallen leidt ethnocentrisme tot belevingen van uitverkorenheid, meerwaardigheid, superioriteit en zelfs arrogantie ten opzichte van de anderen. Lidmaatschap van elke groep kan leiden tot meerwaardigheid terwijl 'anders zijn' de enige legitieme houding is. Bij dominante groepen komt meerwaardigheid vaker voor omdat zij hun ethnocentrisme het langst kunnen afschermen. Zij hoeven zich minder snel te verantwoorden. Geloofwaardige politiek evenals goed bestuur inzake minderhedenbeleid en inburgering heeft er veel bij te winnen door positieve en negatieve effecten van ethnocentrisme structureel een plaats te geven in denken en doen.

Assimilatie is vanuit antropologische blik een fictie. Onze historische nationale werkelijkheid toont dat onontkoombaar aan. Friezen, Limburgers, Twenten, Joden, (de meeste) Roma en Sinti kunnen prima Nederlanders zijn omdat zij er meervoudige culturele identiteiten op na mochten/konden houden. Alle bewoners van regio's hebben minstens twee loyaliteiten. In sommige gevallen zijn zij eerst Twent, Groninger en daarna pas Nederlanders. In andere contexten is dat andersom. Er is altijd sprake van een contextuele afweging. Er zijn nauwelijks

²⁸ S.W. Couwenberg, *Nationaliteit en Nationalisme: Bron van integratie en desintegratie*, SDU, Den Haag, 1994.

tegenargumenten om regionale loyaliteiten in de Nederlandse context als *etnisch* te benoemen.²⁹ Het bestaan van dominante en afhankelijke Nederlanders is een blinde vlek in politiek, onderzoek en media. Wanneer men vanuit de regio's de Randstad nadert wordt dat zicht- en voelbaarder. Hoe gering ook, er is sprake van een aanpassingsdruk in spraak, schrift, taal, gebaar enzovoorts. Dit belemmert een gezonde gezamenlijke loyaliteit naar onze nationale gemeenschappelijke erfgoederen. Van burgers uit de oude én uit de nieuwe diversiteit.

6. Blinde vlek bij dominante Nederlanders

Belangrijke blinde vlek op dit moment in het tweerichtingsverkeer van integratie en inburgering ligt bij die (dominante) Nederlanders die volhouden dat zij geen 'eticiteit' (nodig) hebben. Het ligt aan de nieuwkomers en ontkennen daarmee het tweerichtingsverkeer. Zij ontkennen dat individuele identiteit niet kan bestaan zonder collectieve identiteiten. Op een impiciete manier vereenzelvigen zij zich met beide Hollanden, met de Randstad, met een grote stad, met vermogend zijn, met tot (literaire) elites behorend, met Protestant zijn, etcetera. Zij proberen tegen alle indringende signalen in vast te houden aan een (niet bestaande) enkelvoudige identiteit. Die culturen bestaan niet zagen we al via Van Binsbergen. Pas wanneer deze mensen in afhankelijke posities terechtkomen, zoals in de Tweede Wereldoorlog en in onze huidige cultureel diverse samenleving worden zij gedwongen kleur te bekennen. Deze dominante Nederlanders verzetten zich tegen hun nationale identiteit met allerlei redeneringen en uitingen die door alle politieke partijen en geestelijke stromingen heen lopen. Vrijzwevende intelligentia onder schrijvers, schilders, filmers, journalisten en academici, vooral in de Randstad, getuigen daar voortdurend van. Wie dat pad volgt en vasthoudt roeit tegen de evolutionaire stroom in. Want zij hebben moeite om diversiteit en nationale identiteit als onvervreemdbaar deel van zichzelf te accepteren. Hun hardnekkig vastklampen aan die vreemde ongefundeerde claim op onafhankelijkheid en objectiviteit blijkt niets anders dan een bijzondere vorm van ethnocentrisme. De Grachtengordel heeft geen andere maatstaf dan die van haarzelf, maar probeert die te slijten als dé maat voor heel Nederland. Met deze naïviteit zijn zij echter wel een hoeksteen van impiciete Nederlandse identiteit. En daarmee een belangrijk struikelblok bij inburgering en integratie van nieuwe diversiteit.

Wie goed kijkt naar regionale, religieuze, klassegeleerde en politieke, dat wil zeggen oude, diversiteit in Nederland ziet daarin een blauwdruk hoe effectief om te gaan met nieuwkomers, dat wil zeggen met nieuwe diversiteit. In dit artikel probeerde ik processen van inburgeren en integratie vanuit een antropologische blik te benoemen. In het opbouwen van een basis voor inburgering en een steviger nationale identiteit in Nederland heb ik enkele aandachtspunten benoemd:

- 1) inburgeren is tweerichtingsverkeer,
- 2) ethnocentrisme (collectieve eenkennigheid) is noodzakelijk en universeel menselijk
- 3) ontkenning van etniciteit bij Nederlanders zelf is faalfactor in integratie
- 4) erkenning van bestaan dominante en afhankelijke groepen bevordert integratie
- 5) tegengaan van marginalisering is succesfactor bij inburgering en integratie
- 6) leren hoe we 'oude' nationale minderheden inburgerden (nationaliseerden) is innoverend
- 7) versterking van Nederlandse identiteit is een prima investering in onze cultureel diverse samenleving

* Dirck van Bekkum is cultureel antropoloog en procesbegeleider in jeugdzorg. Vanuit bureau Moira CTT begeleidt hij met zijn partner cultuur- en gendersensitieve veranderingen in teams en allerlei instellingen. (www.ctt.nl)

²⁹ Frederic Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*, Boston, Little, Brown, 1969. Zie ook Erik Allardt, *Implications of Ethnic Revival in Modern, Industrialized Society*, in: *Commentationes - Scientiarum Socialium*, 12, 1979.